

Jacek Wójcicki

Literatura i rytuały

Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej 16, 3-7

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Literatura i rytuały

Na początku czerwca bieżącego roku odbyła się konferencja humanistów poświęcona funkcjonowaniu słowa w życiu wspólnotowym, zarówno w sferze *sacrum*, jak i *profanum*. Organizatorów spotkania interesowało, na czym polegają związki „ducha” społeczności z tworzoną przez nią „literą” (nie tylko w formie piśmiennictwa popularnego, lecz także literatury pięknej) — kiedy słowo stanowi zaledwie użytkowy, poboczny składnik obrzędowości, a kiedy to właśnie ono samo, wedle antycznej sentencji sofisty Gorgiasza, „jest wielkim mocarzem”, zdolnym zmieniać rzeczywistość. W obszarze zagadnień proponowanych pod rozważę, obok jawnych obrzędów oficjalnych, narzucanych odgórnie z powodów politycznych lub usankcjonowanych zwyczajami religijnymi, a spełnianych zazwyczaj pobieżnie i powierzchownie, znalazły się też skrywane rytuały rodzące się z wewnętrznej potrzeby małych grup lub nawet jednostek, odprawiane i głęboko przeżywane w dyskrecji.

Ten zbiorowy przyczynek do zdefiniowania pojęcia rytuału przybrał kształt tradycyjnego już — chciałoby się rzec: rytualnego... — „wydania mówionego” kolejnej serii rocznika „Napis”. Zainteresowanie konferencją wśród historyków i teoretyków literatury, językoznawców, historyków, antropologów i socjologów okazało się bardzo duże. Najciekawsze propozycje zgrupowano w dziesięciu działach tematycznych (powtórzonych w niniejszym tomie, zawierającym także część materiałów planowanych i ostatecznie nieprzedstawionych publicznie). Wygłoszono i poddano żywej dyskusji następujące referaty:

Poniedziałek 7 czerwca 2010: **I. Słowa i język** — 1. mgr Maciej Junkiert (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Nieczytelne gesty. Chrześcijanie w polemice Celsusa i Orygenesza*; 2. mgr Marcela Kościańczuk (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Analiza języka jako znaku kultury. Eksploracja modlitwy polskich Żydów Mejszańskich*; 3. dr Tamara Brzostowska–Tereszkiewicz (Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa), *Semantyczne rytuały Olgi Freudenberg i Izraila Frank–Kamienieckiego*;

II. Duch i litera — 1. dr Jan A. Choroszcy (Uniwersytet Wrocławski), *Między teologią a antropologią słowa. O użytkach płynących z Modlitwy Pańskiej*; 2. dr Izabela Winiar-

ska–Górska (Uniwersytet Warszawski), *Zagadnienie ceremonii w XVI– i XVII-wiecznym piśmiennictwie polskich i litewskich kalwinistów, braci czeskich oraz braci polskich jako spór o język sakralny*; 3. ks. dr Wiesław Felski (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), *Obraz liturgii katolickiej u Czesława Miłosza*;

III. Rytuały śmierci i życia — 1. dr Małgorzata Trębska (Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa), *Świeckie mowy obłóczynowe a ceremoniały zakonne w XVII wieku*; 2. dr hab. Bożena Mazurkowa (Uniwersytet Śląski, Katowice), *Dzień ślubny i wieczór weselny w poezji doby stanisławowskiej. Rekonesans*; 3. prof. dr hab. Krzysztof Trybuś (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Rytuał i pamięć. Nowe odczytania „Dziadów” Mickiewicza*;

IV. Z ciemności — 1. dr Grzegorz Trościński (Uniwersytet Rzeszowski), *Mord rytualny w poetyckiej relacji Stefana Żuchowskiego. Przyczynek do dziejów antysemityzmu w dobie staropolskiej*; 2. mgr Sylwia Karolak (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Pogrzeby, których nie było. O rytuałach niemożliwych (w literaturze pohołokaustowej)*;

Wtorek 8 czerwca 2010: **V. Wiwat król! Wiwat wszystkie stany!** — 1. dr Sławomir Baczewski (Uniwersytet Marii Curie–Skłodowskiej w Lublinie), *Zaślubiny króla i Rzeczypospolitej. Rytualizacje „okołoelekcyjne” w publicystyce polskiej II połowy XVI i I połowy XVII wieku*; 2. dr Aleksandra Norkowska (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy), *Miasto gości króla. Ceremoniał i jego rola komunikacyjna w czasach stanisławowskich*; 3. prof. dr hab. Krystyna Maksimowicz (Uniwersytet Gdański), *Wokół oświeceniowych życzeń noworocznych*;

VI. Wspólnota polityczna i rytuał — 1. dr Monika Szczot (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Między sacrum a profanum. Rozważania o antycznych i staropolskich dialogach zmarłych*; 2. dr Magdalena Ślusarska (Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa), *Między polityką a religią. O rytuałach i rytualności Konfederacji Barskiej*; 3. mgr Agata Wąsacz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), *„Na powrót wojska” — obrazowanie rytuału w poezji okolicznościowej lat 1809–1814*; 4. dr Elżbieta Lijewska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Norwid — „organizator narodowej wyobraźni”*;

VII. Władza rytuału, rytuały władzy — 1. dr Marian Plachecki (Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa), *„Tromtadracja” — o krakowskich i lwowskich obchodach rocznic narodowych po powstaniu styczniowym*; 2. dr Paweł Kuciński (Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa), *Tradycja literacka — strukturalną częścią rytuału władzy? Interesowne interpretacje paradygmatu romantycznego w poezji państwowo–twórczej i dyskursie sanacyjnym w Dwudziestoleciu Międzywojennym*; 3. prof. dr hab. Piotr Michałowski (Uniwersytet Szczeciński), *„Słońce — świeci. Razem!”*. *Poetyckie rytuały pierwszomajowe*;

VIII. Mowa zniewolona i swobodna — 1. dr hab. prof. USz. Danuta Dąbrowska (Uniwersytet Szczeciński), *Rytuały religijno–patriotyczne w latach osiemdziesiątych XX wieku i ich echa w poezji okolicznościowej*; 2. dr Lech Giemza (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II), *Esaj powojenny i współczesny wobec językowej rytualizacji historii*;

Środa 9 czerwca 2010: **IX. *Genius loci i literatura*** — 1. dr Jacek Głazewski (Uniwersytet Warszawski), *Między literaturą a rytuałem. Pieśni łańcuchowe jako gatunek obrzędowej poezji masońskiej*; 2. mgr Patrycja Kaleta (Uniwersytet Śląski, Katowice), *Modlitwy Grochowiaka*; 3. prof. dr hab. Bogumiła Kaniewska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Rytuały narracyjne (oraz inne...) w powieściach Myśliwskiego*;

X. *Excelsior!* — 1. mgr Michał Grabowski (Uniwersytet Warszawski), *Rytuały magiczne i chrześcijańskie w „spiskach” tatrzańskich*; 2. dr Jakub Żmizdiński (Akademia Sztuk Pięknych w Poznaniu), *Przewodnik jako scenariusz rytuałów turystycznych (na podstawie dawnych bedekerów pienińskich). Narodziny pewnej religii*; 3. dr Marek Pacukiewicz (Uniwersytet Śląski, Katowice), *Transgresyjne rytuały literatury alpinistycznej jako „sobąpisanie”*; 4. dr Wojciech Kaliszewski (Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa), *Balony nad Puławami. Osiemnastowieczne rytualizacje wypraw ponad chmury w poetyckim opisie*.

Obradami kierowali i dyskusję prowadzili: prof. Danuta Dąbrowska (cz. I–II), prof. Piotr Michałowski (cz. III–IV), prof. Krzysztof Trybuś (cz. V–VI), prof. Bogumiła Kaniewska (cz. VII–VIII), dr hab. Jacek Wójcicki (IBL PAN, cz. IX) i dr Wiesław Ratajczak (cz. X).

Ostatni z wymienionych, czuwając nie tylko nad przebiegiem obrad, lecz także nad sprawami bytowymi dyskutantów, był też pierwszym między współorganizatorami i gospodarzami, dzięki którym pomysł sesji zmateriałizował się na salonach rokokowego biskupiego pałacu, górującego wśród ogrodów nad łąkami i rozlewiskami majestatem Warty. Uczestników konferencji zechciał bowiem gościć Dom Pracy Twórczej w Ciężeniu, należący do poznańskiego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, którego Pracownia Badań nad Tradycją Europejską (działająca w ramach Instytutu Filologii Polskiej) ofiarnie przyczyniła się do zorganizowania całego przedsięwzięcia. (Wśród sponsorów trzeba też wymienić Wydział Filologiczny Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie, Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego i Zarząd Główny Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza).

Ponieważ miejsce obrad to także oddział Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, zawierający słynne, wyjątkowej liczebności i wartości druki i dokumenty wolnomularskie, częścią programu konferencji była interesująca prezentacja tych zbiorów przez kierownika DPT UAM, mgra Andrzeja Bendzińskiego. W ostatnim dniu spotkania uczestnicy mieli także możliwość zwiedzenia pocysterskiego zespołu klasztornego w Łądzie nad Wartą, oprowadzani przez jednego z kleryków Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego, obecnego gospodarza zabytku.

Termin konferencji ustalono nieprzypadkowo — gdyż właśnie na początku czerwca przypadł jubileusz osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Janusza Maciejewskiego. Niestety, Jubilat osobiście do Ciężenia przybyć nie mógł, pozostając „wielkim nieobecnym” między uczestnikami spotkania.

Kalendarzowe odniesienia wiązać można nie tylko z biografią, lecz i dorobkiem twórczym Profesora z zakresu krytyki literackiej, interpretacji poezji, a zwłaszcza z dziedziny socjologii literatury i edytorstwa naukowego. Jako punkty orientacyjne wypada przywołać: listopad 1830 i styczeń 1863 roku, wyznaczniki niezwykle ważkich epok w XIX-wiecznych dziejach narodu i społeczeństwa polskiego, oraz październik — zarówno tamten z 1767 roku, kiedy to ambasador rosyjski porwaniem senatorów z polskiego sejmku podniecił szlachtę do zbrojnego buntu, jak i ten z roku 1956, dający obywatelom kraju zdominowanego przez następców Repnina nadzieję równie głęboką, co krótkotrwałą, na wolność usytuowaną nareszcie w centrum demokratycznej przestrzeni społecznej.

„Polistopadowy” (i zarazem „przedstyczniowy”) obszar badawczy objęła autorska książka Profesora *Przedburzowcy. Z problematyki przelomu między romantyzmem a pozytywizmem* z roku 1971. Najbliżej samego symbolicznego „stycznia” mieści się opracowany przezeń tom zbiorowy *Literatura południa wieku. Twórczość lat sześćdziesiątych XIX stulecia wobec romantyzmu i pozytywizmu* (1992). Jako „postyczniowe” należy zaś określić redagowane i współredagowane przez Jubilata zbiory rozpraw: *Przełom antypozytywistyczny w polskiej świadomości kulturowej końca XIX wieku* (1986); *Z domu niewoli. Sytuacja polityczna a kultura literacka w drugiej połowie XIX wieku* (1988); *Przemiany formuły polskości w drugiej połowie XIX wieku* (1999); *Pozytywizm. Języki epoki* (2001) — a także autorską monografię *Cyprian Norwid* z roku 1992.

Wiele z atmosfery „odwilżowego” października zachowały interpretacje literackie, utrwalone w zbiorach *Czytamy wiersze* (1970, wyd. 2: 1973) i *Lektury i problemy* (1976), jak również dobór tekstów dwutomowej antologii *Poezja polska* z roku 1973, ułożonej przez Jubilata ze Stanisławem Grochowiakiem (Janusz Maciejewski opracował też tom jego *Poezji*, wydany w roku 1980 i ponowiony w 1988). Wcześniejszy zaś „popaździernikowy” okres dziejów Rzeczypospolitej Obojga Narodów, pełen kursujących w niesłychanej liczbie pism wierszowanych i prozatorskich, towarzyszących obozowemu i cywilnemu życiu rozpolitykowanej szlachty, opierającej się wrogom zewnętrznym, a tropiącej i zwalczającej przeciwników we własnym gronie, stanowił dla Jubilata przez pięćdziesiąt lat przedmiot badań archiwalnych i prac redakcyjnych (od ponad dwudziestu lat na czele zespołu uczniów i współpracowników), których częściowym efektem była antologia w serii „Biblioteki Narodowej” Ossolineum z roku 1976, i które zwińczyło niedawno *opus magnum*: czterotomowa krytyczna edycja dramatów, dialogów, wierszy i innych tekstów okolicznościowych *Literatury konfederacji barskiej* (2005–2009).

Wspomniana okolicznościowość jest obok użytkowości bardzo ważną cechą badanych przez Jubilata — by przywołać tytuł zbioru Jego prac z roku 1998 — „obszarów i kontekstów literatury”. Zadaniem piśmiennictwa w życiu zbiorowości jest bowiem wedle Janusza Maciejewskiego porozumienie uczestników synchronicznej i wielopoziomowej „formacji kulturowej” — wspólnoty komunikacyjnej, „rozmawiającej” na

istotne tematy w zrozumiałym dla niej „języku”. Od artystowskich natchnień ważniejsza dla Profesora jest zawsze funkcja społeczna literatury jako spoiwa tożsamości „formacji kulturowej”, umożliwiającego jej podążanie ku doskonałości, warunkującego trwale przemiany mentalne i usprawnianie mechanizmów politycznych. Ten dialogiczny aspekt literatury przenika też prace z tomu współredagowanego przez Profesora: *Teatr wymowy. Formy i przemiany retoryki użytkowej* (2004) i pod Jego redakcją: *Żywiół słowa. Literatura i jej formy mówione* (2007).

Nadrzędna służebność pisarstwa wobec życia społecznego nie oznacza wprawdzie niedoceny przez Badacza formalnej urody literatury, niemniej najzasobniejszą kopalnią surowca i najobfitszym polem dojrzewania refleksji nad jej rolą w życiu Polaków jest dla Janusza Maciejewskiego piśmiennictwo popularne, amatorskie, „folklorystyczne” (w sensie „folkloru środowiskowego”, a więc także produkcji pisarskiej kursującej pomiędzy dwórkami szlacheckimi i utrwalanej w niezliczonych *silvae rerum*), twórczość niskich lotów z punktu widzenia rzemiosła rymotwórczego czy prozatorskiego, za to wzniosła w intencjach, traktująca jako priorytet *imponderabilia* rodaków i współobywateli. (Stąd też silny akcent społeczny w tytule współredagowanego przez Profesora zbioru prac z roku 1998: *Kazimierz Pułaski w polskiej i amerykańskiej świadomości*). Norwid z tej okazji przypominałby wizję ojczyzny jako „wielkiego zbiorowego obowiązku”; z Mickiewiczowskiej *Ody do młodości* chciałoby się zacytować w dalszy cel mierzące zdania o „spólnych łańcuchach” wokół całego „ziemskiego koliska”.

„Formacja” — tym razem w czasownikowym, nie rzeczownikowym znaczeniu słowa — to inny ważny aspekt działalności Profesora Janusza Maciejewskiego. Są czytelnicy, dla których wciąż żywym doświadczeniem pozostaje lektura łamów „Współczesności”, inni mogą pamiętać, że Jubilat stał na czele redakcji czasopism: „Tygodnik Literacki” (1990–1991), „Potop. Pismo literackie” (1991–1992) i „Przegląd Literacki” (1992–1993). Pokolenia słuchaczy uczestniczyły w Jego wykładach i seminariach akademickich, był promotorem wielu prac magisterskich i doktorskich, kieruje stworzonymi przez siebie uniwersytecką Pracownią Literatury Okolicznościowej i Użytkowej oraz IBL-owskim Zespołem Badań Obszarów Trzecich Literatury. Jest wreszcie redaktorem naczelnym rocznika „Napis”, upowszechniającego wyniki badań nad literaturą okolicznościową i użytkową, a twórczość artystyczną zajmującą „obszar pierwszy” (różną diametralnie od anonimowego folkloru z „obszaru drugiego”) omawiającego także jako głos w zbiorowej dyskusji żywych ludzi, w rozmaitych okolicznościach dzielących wspólne troski i radości.

Niechże zatem zostanie n a p i s a n e i t o, że jubileusz Profesora Janusza Maciejewskiego stał się naszą wspólną radością, „iskrą bogów”. Oby nowy tom naszego rocznika dobrze zaświadczył, jak z tej okazji — „mierząc siły na zamiary”, choć może ostatecznie tylko „po długich sił” — zbliżyliśmy „ramię do ramienia”, by „zestrzelić myśli w jedno ognisko”...

Vivat et floreat! A Jubilata i wszystkich Łaskawych Czytelników zapraszamy do lektury.